

Niepowodzenia w nauce jako przyczyna zaburzeń w zachowaniu

W praktyce dydaktyczno-wychowawczej wszelkie trudności dzieci w dostosowaniu się do norm społecznych rozwiązywane były dotychczas przeważnie w trybie doraźnym i dlatego bardziej dotyczyły skutków niż przyczyn zjawiska.

Obecnie, gdy ze względu na społeczną rangę problemu wychowanie tej kategorii dzieci znalazło miejsce wśród wytycznych Ministerstwa Oświaty i Wychowania do pracy szkół, należy zwrócić uwagę na znaczenie prawidłowej diagnozy dla działań profilaktycznych i resocjalizacyjnych. Szczególna rola przypada poznaniu etiologii zjawiska, bowiem świadomość zaistniałych związków przyczynowo-skutkowych umożliwi podjęcie właściwych zabiegów terapeutycznych oraz wczesne przeobrażenie warunków życia dziecka, w tym również niwelowanie traumatyzująco działających sytuacji szkolnych.

Złożoność czynników właściwych dla środowiska szkolnego decyduje o tym, że jest ono nie tylko źródłem bogatych doświadczeń społecznych, a także swoistym kryterium dostosowania społecznego. Warunki pracy współczesnej szkoły zbyt często kryterium to sprowadzają do rozliczania uczniów z ich podstawowego obowiązku - nauki. Nie wszystkie dzieci potrafią sprostać tym powszechnym oczekiwaniom, zarówno z przyczyn obiektywnych (organizacyjnych, społeczno-ekonomi-

cznych, programowych) jak i subiektywnych. U wielu z nich brak sukcesu, świadomość trudności w nauce wywołuje głębokie przeżycia emocjonalne, a w konsekwencji staje się przyczyną zmian motywacji uczenia się.

Rozważania o wpływie niepowodzeń w nauce na kształtowanie niewłaściwych postaw społecznych nie cieszą się popularnością wśród praktyków. Z innych powodów omijane były do tej pory w badaniach naukowych.

Trudności metodologiczne, brak pewnych metod diagnostycznych i kryteriów różnicowania siły oddziaływania poszczególnych składników środowiska szkolnego na zaburzenia w zachowaniu uniemożliwia jednoznaczne wskazanie "głównego oskarżonego". Jedynym, choć niezwykle pracochłonnym rozwiązaniem pozostaje więc żmudna **procedura** stopniowej eliminacji kolejnych czynników wykrytych w badaniach indywidualnych przypadków, przeprowadzana przy wykorzystaniu wielu wzajemnie weryfikujących się metod¹.

Taki tok postępowania przyjęto również w trakcie zbierania materiału empirycznego do sondażu diagnostycznego na temat szkolnych przyczyn niedostosowania społecznego. Badania przeprowadzono na terenie sześciu nowohuckich szkół podstawowych. Objęto nimi 1.648 uczniów wszystkich oddziałów klas od V do VIII. Niektóre z uzyskanych wyników zostaną przedstawione w tym artykule. Posłużą one jako argumenty podważające ciągle popularną w praktyce tezę: dziecko nie osiąga pozytywnych rezultatów w nauce, ponieważ jego zachowanie pozostaje w sprzeczności z regulaminem szkolnym i normami współżycia społecznego.

Należy się zgodzić, że w większości przypadków istniejące już w dziecku dysharmonie rozwojowe bywają tylko pogłębiane przez oddziaływanie warunków środowiska szkolnego. W piśmiennictwie naukowym, praktyce, a także w dotychczasowo-

---

¹ J. Konopnicki: Niedostosowanie społeczne. Warszawa 1971, PWN.

wych badaniach nad etiologią niedostosowania znaleźć można wystarczająco dużo przykładów na potwierdzenie tej tezy.

Oczywiste jest, że środowisko domowe o niskim poziomie kultury nie dostarcza odpowiednich bodźców dla rozwoju zainteresowań poznawczych, nie przyczynia się do ukształtowania właściwej motywacji do nauki. Patologie życia rodzinnego - alkoholizm, rozbitcie rodziny, przewlekłe choroby, sieroctwo, niewłaściwe postawy rodzicielskie stanowią również przeszkodę w prawidłowym przebiegu procesu wychowania intelektualnego, moralnego i emocjonalnego.

Znacznie upośledzone warunki rozwoju mają dzieci po przebytych urazach systemu nerwowego, czy też ogólnie fizycznie osłabione na skutek wielu chorób. Dysponują one z reguły pełnymi możliwościami intelektualnymi, a pewne ograniczenia zdolności poznawczych koncentrują się wyłącznie w funkcjonowaniu analizatorów wzroku czy słuchu². Opóźnienia parcjalne mogą łączyć się z zakłóceniami dynamiki procesów nerwowych³. Dzieci te noszą w sobie potencjalne skłonności do pogłębiania dewiacji rozwojowych w toku gromadzenia doświadczeń szkolnych. Niekorzystny tok nauczania - uczenia się zakłóca w nich warunki natury subiektywnej, stając się jakby jednym z ogniw procesu desocjalizacji.

Sądzić jednak należy, że istnieje zależność odwrotna, uwzględniająca związek pomiędzy doświadczanymi przez dziecko niepowodzeniami dydaktycznymi a kształtowaniem się nieprawidłowych form zachowania. Świadczą o tym wcale nierzadkie fakty narastania zaburzeń niejako od momentu wystąpienia niepowodzeń szkolnych. Dlatego słuszniej~~o~~ jest takie

---

² H. Spionek: Zaburzenia w rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne, Wyd. II, Warszawa 1975, PWN, s. 366.

³ H. Nastawska: Zaburzenia rozwoju jako przyczyna niepowodzeń w nauce. "Szkoła Specjalna" 1975, nr 2, s. 5-14

stanowisko, które w rozważaniach na ten temat uwzględnia dwie kategorie przypadków⁴:

- takich, względem których niepowodzenia szkolne odegrały rolę czynnika wtórnie pogłębiającego istniejące już dysharmonie rozwojowe,

- oraz tych, u których niepowodzenia były pierwotną przyczyną zaburzeń w zachowaniu.

Celem tego opracowania jest porównanie przejawów niepowodzeń w nauce u dzieci niedostosowanych społecznie. Materiał empiryczny uporządkowano klasyfikując przypadki wg dominującej przyczyny zaburzeń w zachowaniu. 98 uczniów ze stwierdzonymi patologiami środowiska rodzinnego i 63 z dysfunkcjami układu nerwowego to jednostki, względem których niepowodzenia dydaktyczne "nałożyły się" niejako na istniejące już dewiacje rozwoju psychofizycznego. Względem 72 uczniów warunki środowiska szkolnego, a głównie wystąpienie trudności w nauce zakłóciły prawidłowo do tej pory przebiegający rozwój osobowości.

Przedmiotem analizy będą rozmiary i rodzaje niepowodzeń dydaktycznych, a także problem psychicznych i społecznych konsekwencji niezaspokojenia potrzeby sukcesu. W relacjonowanych badaniach pominięto jednak świadomie kwestię pedagogicznych źródeł niepowodzeń w nauce, zależnych od pracy nauczyciela. Problem ten ze względu na swą złożoność wymagałby odrębnych, szeroko zakrojonych dociekań teoretycznych i empirycznych⁵.

---

⁴ H. Spionek: Zaburzenia w rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne. Wyd. II, Warszawa 1975, PWN, str. 203.

⁵ J. Konopnicki: Problem opóźnień w nauce szkolnej. Warszawa-Kraków 1961, Ossolineum.

Cz. Kupisiewicz: Niepowodzenia dydaktyczne. Przyczyny i niektóre środki zaradcze. Wyd. VI, Warszawa 1972, PWN.

M. Tyszkowa: Czynniki determinujące pracę szkolną dziecka. Warszawa 1964, PWN.

Podstawowym wskaźnikiem niepowodzeń dydaktycznych są opóźnienia organizacyjne. Brak promocji do klasy programowo wyższej świadczy o wystąpieniu znacznych luk w wiadomościach z co najmniej 2 przedmiotów nauczania. Dane z arkuszy ocen (tabela 1) dowodzą, że blisko 65% badanych przypadków doświadcza jawnych niepowodzeń w nauce, a wśród nich połowa to uczniowie 2-3 krotnie powtarzający klasę. Najbardziej opóźnione w nauce są dzieci o niewłaściwych warunkach środowiska rodzinnego. Ten stan rzeczy nie wymaga chyba szczegółowego wyjaśnienia. Uwagę zwraca natomiast wyjątkowo nasiloną drugoroczność w przypadkach podejrzanych o uszkodzenie układu nerwowego. W grupie "przyczyn szkolnych" sytuacja przedstawia się podobnie.

Tabela 1

Opóźnienia organizacyjne w nauce dzieci
niedostosowanych społecznie

Pierwotna przyczyna	Liczba przypadków	Norma		Opóźnienie organizacyjne							
				1 rok		2 lata		3 lata		4 lata	
		lb	%	lb	%	lb	%	lb	%	lb	%
Środowisko rodzinne	98	33	33,6	28	28,6	21	21,5	14	14,2	2	2,04
Czynniki "wrodzone"	63	25	39,6	29	46,0	7	11,1	2	3,8	-	-
Środowisko szkolne	72	24	33,3	23	36,1	19	26,4	6	8,3	-	-
Suma:	233	82	35,2	80	34,3	47	20,2	22	9,4	2	0,9

Fakt ten stanie się bardziej zrozumiały, gdy uzupełnimy informację o tym, w których klasach nasilały się braki w nauce. Dostrzeżemy wówczas pewne charakterystyczne dla omawianych grup prawidłowości. Blisko 17% dzieci podejrze-

nych o uszkodzenie systemu nerwowego zetknęło się z niepowodzeniami w nauce już na poziomie klas początkowych. Ich trudności związane były przeważnie z niedostatecznym opanowaniem podstawowych umiejętności: czytania i pisania. Dzieci dyslektyczne i dysgraficzne wywodzą się głównie z tej grupy i w wielu wypadkach objęte były reedukacją prowadzoną pod kierunkiem specjalistów.

Wśród uczniów o szkolnych przyczynach niedostosowania krytyczne okazały się klasy IV - VI, które powtarzało blisko 75% dzieci. Dla nich to przysłowiony "próg" pomiędzy nauczaniem propedeutycznym a systematycznym stanowił zbyt wysoką przeszkodę. Do takiego sądu upoważnia prawidłowy rozwój fizyczny, psychiczny. Wysoka "średnia" punktacji środowiskowej, pozytywna (do czasu wystąpienia kłopotów z nauką) atmosfera domowa dzieci z omawianej zbiorowości wydawały się sprzyjać harmonijnemu rozwojowi intelektualnemu.

Jawne niepowodzenia w nauce rozpatrywać można poprzez osiągnięcia w toku roku szkolnego. W przypadku, gdy ocena nie obejmuje całorocznej pracy ucznia lecz odnosi się tylko do pewnego okresu nauki, np. semestru, stanowi wskaźnik tak zwanego opóźnienia przejściowego. Poznanie tego aspektu niepowodzeń możliwe było drogą analizy wyników klasyfikacji półrocznej zawartej w dziennikach lekcyjnych. Podstawę obliczenia średniej arytmetycznej stanowiły oceny ze wszystkich przedmiotów występujących w danej klasie oprócz opinii o zachowaniu. Zestawienia dokonano tylko dla 224 uczniów niedostosowanych społecznie, bowiem 8 z powodu długotrwałych nieobecności w szkole nie sklasyfikowano. Wyniki przedstawia tabela 2.

Zestawienie to potwierdza ogólnie słabe wyniki w nauce badanych dzieci. Istnieje realne niebezpieczeństwo, że w sytuacji braku pomocy z zewnątrz polegającej na zastosowaniu adekwatnych środków zaradczych, przejściowe niepowodzenia nabiorą cech trwałych.

Średnie arytmetyczne ocen szkolnych
uczniów niedostosowanych społecznie

Pierwotna przyczyna	Liczebność grupy	Granice przedziałów ocen					
		2-2,4	2,5-2,9	3-3,4	3,5-3,9	4-4,4	4,5-4,9
Środowisko rodzinne	95	4	15	47	27	2	-
Czynniki "wrodzone"	60	2	6	23	28	1	-
Środowisko szkolne	70	4	6	36	14	9	1
Suma:	225	10	27	106	69	12	1
%	100	4,0	12	47,1	30,6	5,3	0,4

Musimy sobie zdawać sprawę z występowania jeszcze jednego rodzaju niepowodzeń - ukrytych, niedostrzeganych przez nauczycieli i rodziców, a nawet przez samo dziecko. Funkcjonują one w różnych rozmiarach niemal u każdego ucznia. Jednym ze sposobów identyfikowania tego typu deficytów wiedzy jest systematyczna, obiektywna i wnikliwa kontrola wyników nauczania. Celowi temu służą testy wiadomości i umiejętności.

Stwierdzone braki w wiadomościach nie upoważniają nas jednak do wniosku, że niepowodzenia szkolne oddziałują na zaburzenia sfery emocjonalno-moralnej. Nie dysponujemy bowiem pewnością, że uświadomienie sobie przez dziecko trudności w nauce zmienia jego motywację do pracy i postawy w stosunku do obowiązków, "(...) sprawia, że czuje się ono nieszczęśliwe"⁶

⁶ J. Konopnicki: Niedostosowanie społeczne. Warszawa 1971, PWN, s. 21.

Dlatego też konieczne wydawało się ustalenie jak dziecko uznane za niedostosowane społecznie postrzeżga własne powodzenia i niepowodzenia szkolne.

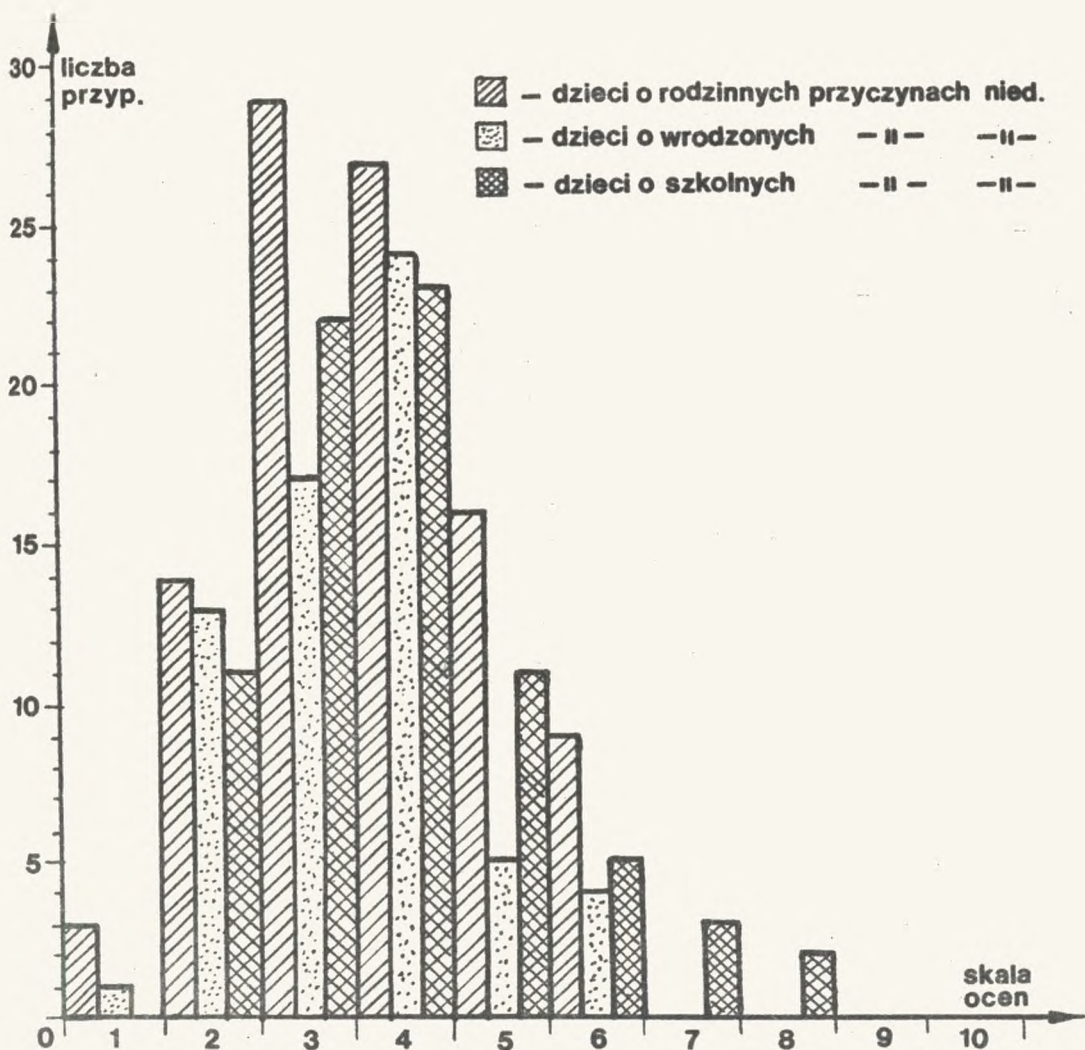
Udzielenie wstępnych odpowiedzi możliwe było po przeprowadzeniu rozmów z uczniami oraz wywiadów z rodzicami i nauczycielami. W zdecydowanej większości przypadków, zwłaszcza z grupy domowych i wrodzonych przyczyn niedostosowania uzyskano potwierdzenie zgodności subiektywnych odczuć uczniów z obiektywnymi ocenami. Wyjątek stanowiła trzecia grupa, w której 13 uczniów uważało, że oceny wystawiane im przez nauczycieli są zaniżane w stosunku do ich wiadomości i umiejętności.

W poszukiwaniu bardziej wymiernego wskaźnika proponowano wszystkim uczniom niedostosowanym samoocenę własnych wiadomości z dwóch podstawowych przedmiotów - języka polskiego i matematyki. Zadaniem uczniów było umieszczenie na szczycie 10-stopniowej skali nazwiska kolegi, który dysponuje, ich zdaniem, najpełniejszymi wiadomościami, a następnie zlokalizowanie swoich zasobów wiedzy w stosunku do przyjętego wzorca. Rozkład w ten sposób uzyskanych skal ocen dla badanej zbiorowości przedstawia poniższy diagram.

Szczególnie krytycznie przedstawiła się ocena w zakresie wiedzy matematycznej. Przekonanie dzieci o ich wiadomościach z języka polskiego wyrażało się trochę wyższymi wskaźnikami. Nie stwierdzono jednak znaczących rozbieżności pomiędzy opiniami nauczających i dzieci.

W rozmowach przyznają się one do trudności w nauce, niejednokrotnie potrafią określić kiedy powstały, względnie jakiej partii materiału dotyczą. O sprawach tych mówią jednak niechętnie. Ze swoimi zmartwieniami dzielą się przede wszystkim z rodzicami, niekiedy kolegami. Najgłębszą niechęć wywołuje ujawnienie trudności przed nauczycielem, prawdopodobnie z obawy o zwiększoną kontrolę postępów, która wykazałaby istnienie znacznych luk w wiadomościach.

Samocena wiadomości z matematyki.

Osoba nauczyciela kojarzy się z wszelkimi możliwymi sankcjami. W odczuciu 69% niedostosowanych ich postępowanie na terenie szkoły częściej spotyka się z krytyką niż z aprobatą, 22% twierdzi, że są wyłącznie karani. Prócz kar przewidzianych regulaminem, interakcje nauczyciel - dziecko niedostosowane społecznie obfitują w sankcje psychiczne,

typu: zwiększona surowość w postępowaniu, ośmieszanie, wyrażanie dezaprobaty słownej bądź okazywanie rezerwy. Zabiegi ukierunkowane na szybką poprawę wyników w nauce sprowadzają się często do uciążliwej dla dziecka presji psychicznej. Jest ona tym trudniejsza do zniesienia, im bardziej zaburzona została równowaga psychiczna ucznia.

Niezaspokojona potrzeba sukcesu, przedłużające się uczucie zagrożenia, niepokój o oceny, niezadowolenie z siebie, utrata wiary we własne siły sprzyja przeróżnym próbom rozładowania napięcia psychicznego oraz poszukiwaniom własnych sposobów rozwiązywania **kłopotów**. Nie zawsze działania takie są racjonalne i zgodne z interesem dziecka. Najpowszechniejsze reakcje to unikanie miejsc, osób i sytuacji dostarczających przykrych przeżyć. Stąd w grupie będącej przedmiotem rozważań odnotować można zjawisko bardzo nasilonej absencji - od opuszczania wybranych lekcji do długotrwałych okresów nieobecności, sięgających nawet 2/3 dni roku szkolnego.

Niechęć do szkoły wyrażają odpowiedzi na pytania wywiadu. Powszechna jest negatywna ocena oczekiwań jakie może przynieść pobyt w szkole. Szczególnie wyraźnie występuje to w grupie przypadków szkolnych: 36,1% dzieci wybiera skategoryzowane odpowiedzi, typu: "nie zdarzy się nic ciekawego", "będę się nudził", około 52,8% - "spotka mnie jakaś przykrość", "będę pytany", "nauczyciel zwróci mi uwagę" Tylko 8 uczniów (11,1%) oczekuje czegoś interesującego lub uważa, że pobyt na lekcjach będzie z jakichś powodów przyjemny.

Takie nastawienia mogą być przyczyną zmian w motywacji zachowań przejawiających się rezygnacją z wysiłków na rzecz poprawy wyników w nauce. W grupie znalazło się np. 7 uczniów o wysokiej średniej ocen w latach poprzedzających badania, a także wyróżniających się rezultatami uzyskanymi w testach wiadomości i inteligencji. Jednak sytuacja szkolna

tych dzieci była wyjątkowo niekorzystna w konsekwencji niewłaściwie dobranych metod oddziaływań dydaktycznych i wychowawczych. Uczniowie ci, pozostawieni sobie, w miarę upływu czasu, tracili zainteresowanie zajęciami lekcyjnymi znużeni zarówno treściami, sposobami i tempem pracy zespołu. Zaniżenie poziomu aspiracji powodowało w efekcie wtórne nieopanowanie materiału wyznaczonego programem. Taki stan rzeczy rodził nowe konflikty wewnętrzne i zewnętrzne, w kontaktach z opiekunami.

Jak stwierdzono w badaniach, stosunki interpersonalne dzieci uznanych za niedostosowane też nie należą do prawidłowych. Niskie statusy w testach socjometrycznych są sygnałami dezadaptacji społecznej. Atrakcyjność dziecka w grupie maleje nie z powodu słabych ocen szkolnych, ale raczej wskutek jego reakcji na przykre przeżycia związane z brakiem sukcesów w nauce. Wybryki, agresja, błaznowanie, ośmieszanie lub próby dominacji, przywództwa, nie zyskują trwałego uznania kolegów.

Wszystkie niesprzyjające warunki środowiska szkolnego wywołują specyficzne dla każdego dziecka reakcje obronne. Najczęstsza jest wrogość a nawet przejawy agresji. Wymierzona bywa przeciwko głównym, zdaniem uczniów, sprawcom kłopotów: nauczycielom, rodzicom, rówieśnikom, rodzeństwu. Akty wrogości dotyczą także przedmiotów i obiektów stanowiących wyposażenie szkoły. Bardzo często manifestacje takie generalizowane są na ogół spraw związanych ze środowiskiem szkolnym. Na wyższym szczeblu zaawansowania zaburzeń spotkać można jeszcze głębsze destrukcje osobowości jakimi są postawy negacji wartości związanych z nauką, pracą, autorytetem opiekunów, itp.

U uczniów o odmiennych właściwościach psychiki frustracja potrzeby sukcesu wywołuje reakcje depresyjne, wynikające z niewiary we własne możliwości. Kształtuje ona niską samoocenę, a w konsekwencji niechęć do poleceń o. sp. z.

dań i obowiązków. Zmiany w zachowaniu dziecka polegające na psychicznym wycofaniu, bierności, a niekiedy wręcz autyzmie nie zjednują zrozumienia i przychylności, doprowadzają do tego, że dziecko pozostaje na uboczu życia szkolnego. Poczucie bezsilności utrwala w nim specyficzne mechanizmy obronne o cechach reakcji lękowych, histerycznych, właściwych dla osobowości neurotycznych.

W grupie uczniów o szkolnych przyczynach niedostosowania społecznego, ten rodzaj zachowania występował stosunkowo często, prawdopodobnie dlatego, że wpojone przez rodziców zasady moralne powstrzymywały dzieci przed manifestowaniem otwartej wrogości. W celu omówienia stwierdzonych zależności pomiędzy rodzajami zachowania a ich przyczynami posłużymy się tabelą 3.

Tabela 3

Rodzaje niedostosowania społecznego

Pierwotna przyczyna	Liczba przypadków	Rodzaj niedostosowania					
		wrogość		zahamowanie		aspoleczność	
		lb.	%	lb.	%	lb.	%
Środowisko rodzinne	98	72	73,6	22	22,3	4	4,1
Czynniki "wrodzone"	63	39	62,0	24	38,0	-	-
Środowisko szkolne	72	45	62,5	25	34,7	2	2,77
Suma:	233	156	66,9	71	30,5	6	2,6

Przedstawione rodzaje zachowań są przejawem względnie trwałych postaw ukształtowanych przez doświadczenia życiowe dzieci. Jeżeli przyjęlibyśmy wskaźnik niedostosowania społecznego za miarę stopnia zaawansowania danych reakcji,

wówczas stwierdzilibyśmy, że współwystępowanie wielu przyczyn pozostawiło w osobowości dzieci głębsze zmiany niż to miało miejsce w przypadkach o mniej skomplikowanej etiologii trudności wychowawczych.

I tak, odnośnie uczniów o deformacjach w sferze życia rodzinnego i szkolnego średnia ostrych zakreśleń w arkuszu diagnostycznym Stotta, na podstawie których obliczany jest wskaźnik niedostosowania wynosiła - 19,4. Dla dzieci nie osiągniętych sukcesów w nauce, a podejrzanych o defekty organiczne, ustalono wynik 16,7 zakreśleń. Najniższą wartość przedstawiała w przypadkach "czysto" szkolnych - 13,8 zakreśleń. Dane dotyczące rozmiarów zaburzeń w zachowaniu upoważniają do istotnych z poznawczego i praktycznego punktu widzenia wniosków. Przykład ostatniej z omawianych grup dowodzi konieczności wczesnego rozpoznania rodzaju i przyczyny niepożądanych społecznie zachowań, gdy nie doszło jeszcze do sprzężenia wielu wzajemnie warunkujących się czynników.

Zjawisko niedostosowania społecznego ma charakter dynamiczny, grawitujący ku niekorzystnym zmianom ilościowym i jakościowym. Starania o powstrzymanie, bądź odwrócenie zaistniałych destrukcji osobowości rokują tym pomyślniej, im wcześniej zostaną podjęte. Środowisku szkolnemu przypisać należy szczególne możliwości w zakresie działań profilaktycznych rozumianych jako zapobieganie niepowodzeniom dydaktycznym.

Trudności w nauce potęgują podatność na wykołajenie, zwłaszcza u dzieci wychowywanych w niekorzystnych warunkach rodzinnych czy też nie dysponujących pełnowartościowym układem nerwowym. U innych mogą stać się przyczyną komplikacji domowych lub wewnętrznych, psychicznych powstałych w wyniku obniżenia odporności na stresy, co w konsekwencji grozi zaburzeniami w zachowaniu. Uchwycenie tych kłopotów w stadium początkowym, gdy nie doszło do utrwalenia się re-

akcji na niepowodzenia jest niesłuchanie ważnym momentem. Reeducacja spełnia wówczas funkcje działalności profilaktycznej i terapeutycznej.